

E T Ü D L E R

Devrimizin vazife ve iş adamının mazisi ve istikbali

Y a z a n :

Profesör Dr. ALEXANDER RÜSTOW

19-1-1943'de verilen Üniversite Konferansının genişletilmiş ve haşiyelerle tamamlanmış olan şeklidir.

Bütün hayatını bitmez tükenmez bir çalışma ve mutlak bir vazifeseverlik uğruna hasretmiş olan ve en mutavazı ölçüde bir eğlenceyi bile nefsine çok gören, yaşamak için çalışmayıp, çalışmak için yaşayan bir insan tipine karşı karşıya bulunuyoruz. Fakat bizim bu ideale karşı telâkkimiz daima aynı şekilde değildir. Bir laraftan ona borçlu olduğumuzu, bağlılığımızı hissediyoruz. Vicdanımız muhakkak ki onun tarafını tutuyor, âdeta içtimaf bir tazyik bizi onun istikametine doğru sürükleyip götürüyor. Zaten yeryüzünde başka türlü terakki etmemize de imkân yoktur. Fakat diğer taraftan tabiatımız ve hislerimiz böyle üzülp üşenme bilmeyen didinme ve uğraşmayı biraz da aşırı ve mubalâgalı görmektedir. Hayatın ta bidayettenberi böyle olduğuna ve daima böyle bir yıpranma halinde geçmiş olduğuna inanmak istemiyoruz. Her halde bu ideal zevkimizi okşamıyor ve bu gidiş insanlık hislerimize pek te uygun düşmüyor. İşte bütün yaşayışımız bu iki zıt düşünce tarzını uzlaştırmak için mütemedî bir tereddüt halinde uzanıp gidiyor.

Bu tereddütlerin, bu kadar esaslı bir mahiyeti haiz olan meselede uzun müddet devamı şüphesiz ki iyi bir şey değildir. Zihniyet itibarile bugünkü vaziyetimizin ne olduğunu bilmek, hadiseleri aydın bir şekilde görmek ve nihayet sarîh bir karara ulaşmak, hepimiz için bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu ihtiyacımızı karşılamak

hususunda en ziyade salâhiyetli olan ilim şubesi de *Max Weber*'den beri sık sık ağızlarda dolaşan tarihsel sosyolojidir.

Tarihsel sosyolojinin bu mevzu üzerine söyleyeceği sözler pek çoktur ve bu itibarla bütün bu bol ve dağınık bilgiyi bu yazının dar çerçevesi içersine sıkıştırmak kolay olmayacaktır. Mevzuu, bu zorluklardan dolayı bir çok noktalarda basitleştirerek ele almak ve icap eden bir çok çekinme kayıtlarını, şimdilik bir kenara bırakmak zorunda bulunuyoruz [1]. Yazımızda en yeni hadiseleri, tarihte en eski menşelerle izah edecek ve bize en yakın olan meseleleri en uzaktaki köklerle göstermeye ve tanıtmaya çalışacağız.

Alman şairi *Goethe*'nin bir sözünü [2] bu münasebetle hatırlamak münasib olur:

“Hepimiz maziden geçinmekte ve yine de mâzi yüzünden helâk olmaktadır.,,

Başlangıçta insan munhasıran vazife ve çalışmaya göre ayarlandırılmış bir hayat tarzından ve dünya görüşünden pek uzaktır. Şöyle bir söz vardır: Çiftçi lüzumu olmadıkça ne elini ne ayaklarını kımlıdatır (azıcık aşım, ağrısız başım); ve hakikaten çiftçi, en eski düşünme ve yaşama tarzının bir mümessilidir. O kanaatkârdır, eskiden beri devam edip gelen ihtiyaçlarını, lâzım olduğu kadar karşılamaya çalışır. Ve esasen bu kadarı dahi yeter derecede ağır çalışmayı lüzumlaştırır. O, hayatın kendisine verdiğini yiyip içer ve ekseriyetle, yalnız kış mevsimine munhasır olsa da, yan gelip yatmaktan zevk alır. Kazanç şansı artarsa o bunu fazla emek değil daha az emekle karşılar, çünkü daha az sayın mahsulü ona kifayet eder [3]. O, bir işi kendi kendinin gayesi olarak

1] Pek tabiidir ki, zikredilecek olan cereyanlar ve şahsiyetler hakkında inceden inceye düşünülüp tartımış hükümler burada bahis mevzuu olmayacak, daha ziyade, ekseriyetle bilâihtiyar ve hattâ iradeleri hilafına, bazı pek ileri giden ve eksantrik te'sirler icra etmiş oldukları müddetçe itibara alınacaklardır. Binaenaleyh burada onlar, yandan gelen gayet keskin bir aydınlık altında görünecekler ve taraftarlarının görmeye alışık oldukları veya görmek arzu ettikleri şekilde, an'anevi ihtiramın dağınık ve idealize eden nuru altında gösterilmiş olmayacaklardır.

2] *Goethe*, Sprüche in Prosa (Maximen und Reflexionen), herausgegeben von G. v. Loeper; Nr. 180.

3] *Max Weber*, Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I, Tübingen 1920, Sahife 44, ekserisi her halde doğu Almanyadan olacağı anlaşılan ziraat işçileri ile edinilen tecrübelerden bahsederek bunlara verilmiş götürü ücret hatları.

değil, kendisi ve başkaları için verim elde etmek emelile yapar. Onun toplumsal (içtimai) ahlâkı, aile, soy ve komşulara dayanır.

nm artırılması dolayısıyla başarılarının azaldıklarını ileri sürmekte ve şu tarzda yazmaktadır: "Modern kapitalizm her nerede müstahsiliyeti beşerî sa'yedeki intensite'yi artırmak yolu ile çoğaltmağa çalışmışsa, orada daima kapitalizmden evvelk devreye has çalışmanın şiarı olan maişet prensibini mukavemeti karşısında kalmıştır. Bu gün dahi kapitalizm, sa'yine muhtâç olduğu işçi sınıfı kapitalizm zaviyesinden ne kadar geri bulunursa o nispette fazla derecede, bu mukavemete maruz bulunmaktadır.,,

"Birinci dünya harbinden önce, Hindistandaki pirinç ziraatçisi olsun, rusyadaki çavdar ziraatçisi olsun, fiatlar düştüğü vakit ekim sahasını genişletiyor; fiatlar yükseldiği vakit, daraltıyordu.,,

Institut für Konjunkturforschung, Vierteljahrshfte zur Wirtschaftsforschung, Berlin 1937/38, Heft 12, Seite 24.

Nitekim Zonguldakta bu gün dahi mevsim amelesi, ücretleri arttırdıkça buna karşı çalıştıkları devreyi kısaltmakla mukabele etmektedir. 18 nci asırda sosyal siyasetçiler (ekseriyetle rahibler) bu tarzda bir muhakeme ile az ücretler lehinde idarei kelâm ediyorlar ve ücret tezyitlerinin ancak az çalışmaya sebebiyet vereceğini ve arkasından israfa mahâl vereceğini ileri sürüyorlardı. Biz bu gibi mütalaaları, ahlâki bir ikrahla reddederek - utanmazcasına riyakârlık telakki etmeğe alışmışızdır. Halbuki edinilen tecrübeler daha âdilane ve daha makul tarzda bir hüküm vermeğe sevk etse gerektir.

Zaten *Lassalle* de işçilerin "lânet olasıca kanaatkârlığa,, karşı mücadelesinde kapitalizmden evvelki devreye has olan ekonomik zihniyete karşı vaziyet almıştır. Ancak o püriten bir ideali tahakkuk ettirmek maksadile değil, şiddetini kaybetmiş olan feodalist bir ülküyü gerçekleştirmek için mücadele etmiştir.

Adam Smith, 1776 senesinde, *Wealth of Nations*, Book I, Chapter VIII fıkra 44 diyor ki:

"Fihhakika bazı işçiler, bütün hafta için lâzım olan gıda vesaire ihtiyaçlarını 4 gün çalışma neticesinde elde ederlerse, haftanın kalan üç günü bir şey yapmazlar. Fakat bu düşünceyi işçilerin ekseriyetine teşmil etmek asla doğru olmaz. Demek oluyor ki İngiltere o sırada bir intikal devresini geçiriyordu. Bu mes'elelerin monoğrafik bir incelenmesi her halde zahmete değer sayımalıdır.

Robert Michels şu eserile bu meseleye dair alaka uyandırıcı fikirler ortaya koymuşsa da eserin başlığında ileri sürdüğü sorunun aykırı şekli, mevzua dair yatın edici bir cevap bulmasına engel olmuştur: *Wirtschaft und Rasse*, Grundriss der Socialökonomik 11/1, 2. Auflage, Tübingen 1923, S. 124 - 187.

Küçük ticaret erbabının da asgarî bir kazançla iktifa ederek kendilerini fazla sıkınamaları yolundaki davranışları da mevzuumuz dahilinde mütalaa edilebilir. Dikkate sayandır ki, bilhassa ihtiyarlayan, hastalıklı ve zayıf kimseler için pek uygun olan bu zihniyet (asgarî maişeyi sağlamak düşüncesi) ekser müellifler tarafından - haksız olarak - istihza ve istihkarla karşılanmaktadır. Halbuki bu gibilerin devlet hazinesinde bar olmadan kendi zayıf kuvvetleriyle bir ihtiyarlık, hastalık veya yorgunluk rantı kazanmak isteyişlerini medh etmek daha yerinde olurdu.

Akrabası ve ahbabı lehine egoistliğini yendiği vakit en yüksek ahlâkî vecibeleri yerine getirdiğine kanidir [4].

Medenî kavimlerin hepsinin, yüzlerce ve binlerce yıllardan beri, temelini teşkil eden bu köylü tabakası üzerine, kökü göçebe nev'inden olan feodal bir fuhatçı tabaka gelip oturmuştur. Bunlarında işi gücü kanaatkârlık ve mahviyet olsa idi, elbette fuhatçı oimazlardı. Onlar her ne kadar ellerine geçirebildiklerinden fazlasını almıyorlarsa da, her halde eksikliğini de almazlar ve bu almanın gayesi de pek tabii olarak istifade etmek, yemek, eğlenmekdir. Onlarda tasarruf ve hasislik hakir görülür, halbuki zevkten hoşlanan tarzda cömertlik, israfa da müncer olsa yine fazilet sayılır [5], hem öyleki burada aynı zamanda, gerek kazançta gerekse zevkte doymamazlıkla karşılaşmaktayız.

Feodal sınıfın bu doymamazlığı başlangıçta, açıktan açığa zorbalıkla tatmin edilmekte idi. Fakat sonraları bu hırs, gittikçe daha ziyade plutokratik, veyahut son bir durumda büsbütün ekonomik kazanç tarzlarına dökülmüştü [6]. Bundan böyle artık çapulcu yerine ve onun haleflerinin yanında, sergüzeşt peşinde koşan tacir (merchant adventurer) ve nihayet fabrikaların bacalarını tüttürmekte olan patron hüviyetinde yeni baronlar (Schlotbarone) kaim olmuştur.

4] Tabiate uygun olan bu içtimal ahlâk hıristiyan Avrupada orta çağın nihayetine kadar ve hattâ daha sonraları dahi gayet olağan bir keyfiyet olarak telakki edilmekte idi.

5] Eski arab methiyelerinde, bahis mevzuu olan şahısların misafirperverlik neticesinde fakir düştüğü hakkındaki hikâyeler nakletmek mutaddı. İslamdan evvelki bedevî şajrlerin bu idealini en maruf olarak şahsında cisimlendiren zatin ismi *Hâtin et - Tâ'i* dir. Kendisine darbu mesel hükmü almış olan cömertliğinden dolayı el-cevâd mahlesi verilmiş. Bu hususta daha fazla bilgi edinmek isteyenler şu esere müracaat edebilirler :

R. A. Nicholson, A Literary History of the Arabs, London 1907, p. 85 - 87 (bu kaynağı bana Prof. Gottschalk bildirmek lutfunda bulunmuştur).

Avla iştigal edenlerin ziraatle meşgul olanlar üzerinde gelip yerleşmesi zaten çok eskiden beri, benzer hâdiselere müncer olmuştur. Bu hususta bazı Şimalî Amerika Hındî kabilelerinin aralarında tertip ettikleri ve *potlaç* ismi altında anılan israf yarışları dikkate şayandır. Bu yarışlar bir kaç sene evvel, kabileler üzerinde püriten bir vasayet icra etmekte olan Kanada hükümeti tarafından yasak edilmiştir.

6] *Franz Oppenheimer* tarafından kullanılan terime uygun olarak : siyasî vasıtanın yerine yavaş yavaş ekonomik vasıtanın kaim oluşu.

Hülasa, köylü de efendisi de şu noktada birleşiyorlar: İkis de rahatı çalışmadan üstün tutuyorlar. Kazanmaya ve yemeye karşı olan inhimak, ister mahdud olsun ister olmasın, ister çoğuna ister azına doğru gitsin ikisi de yalnız faydalanmak ve safa sürmek için kazanmak istiyorlar.

Aşırı doygunluğun arkasından iğrenme gelir, içkinin baş dönüklüğünü baş ağrısı takip eder. Feodal taşkınlığın yalnız vucutta değil ahlâkta da akibetleri görülür. Ahlâktaki akıbeti yalnız kendilerinde değil, üçüncü şahıslarda da müşahede olunur. Her sahadada zevk ve safanın taşkın ve kaba çeşitleri, reaksiyon olarak zühd ve riyazatı, zevkin kıymetten düşürülmesini ve istihkâr edilmesini doğurur. Hiç şüphe yok ki, *zühd* (Askese), başka kaynaklardan da beslenmektedir; fakat bizi burada her şeyden evvel ilgilendiren de budur. Sonradan, bu zühd ve riyazatı, büyük dinlerin kendi çerçeveleri içersine aldıklarını görüyoruz.

İslâm dini bütün diğer dünya dinleri arasında en az zâhid neviden olmakla iftihar edebilir. Kur'anda şöyle bir Âyeti Kerime vardır: Ey mü'minler; Allahm size helâl kıldığı nimetlerden kendinizi mahrum etmeyin (La tüharrimû fi tayyibâtı...) [7], hristiyan dini dahi başlangıçta her ne kadar yalnız âhîret düşüncesine dayanmakta ise de, aslında zahid değildi [8]; fakat doğudan gelip nüfuz etmeğe başlayan zühd ve riyazat cereyanlarına karşı, islâm dinine kıyasen daha az direnmiş, mukavemet göstermiştir. Hristiyanlık bu cereyanları kabul etmişse de, onları dışarı doğru sınırlamış ve adetâ bir kanal içine almıştı. Hristiyanlığın zühd ve riyazatı manastır içine kapanmıştı ve bu riyazata asıl ehil olanlar rahiplerdi. Rahipler haricindeki diğer bütün şahıslar ise, kendilerine farz olmayan bu gibi aşırı ibadetlerin başarısız olmaktan vazgeçiyorlar ve yalnız kiliseden ve onun gösterdiği mağrifet yollarından nasibini almakla iktifa ederek maddî hayattaki işlerle istedikleri gibi meşgul oluyorlardı. Hattâ bu gün katolik geleneneğine şahip memleketlerde, esas itibariyle hâlâ böyle devam edip

7] Kur'an - ı kerim, Sure 5, 89. Bak : *Walter Gottschalk, Das Gelübde nach älteren arabischer Auffassung, Diss. Berlin 1919, S. 64.*

8] Bizzat Hazreti İsânın şu sözleri söylediği İncilde yazılıdır :
(... zira vaftiz edici Yahya geldi ne yer ne içer ve anda cin var dersiniz. İbn - ül - insan geldi hem yer hem içer ve işle boğazına düşkün ve meyhur bir adam, gümrükçülerin ve günahkârların dostudur dersiniz, ..)
(Luka 7, 33-34 ve Meta 11, 18-19).

gitmektedir, hele Fransa bilhassa bu hususta misal olarak gösterilebilir: "ce pays où la chair est à sa place."

Hıristiyan manastırlarının duvarları içinde o sıralarda pek mühim gelişimler vukubulmakta idi. Bizzat zühd ve riyazatın kendisi metodik bir tarzda rasyonelleştiriliyordu. Artık zühd için sabah kızılığında uyanmak kâfi gelmiyordu, gebenin muhtelif saatlerinde dahi ibadet için uyanık olmak icab ediyor. İşte bu maksatla çarklı saat ve bunun hiç şaşmayan çalışması icat edildi [9]. Münihteki millî müzede, orta çağın son devirlerindeki bir manastıra ait, bronzdan mamul bir çalar saat vardır [10]. Bir iskelet arslanın üzerine binmiş ve ölüm korkusu ile sinmiş bir halde duran hayvanın kafasına elindeki kemikle, ölümü düşün (memento mori) diye vuruyor, işte çalar saatlerimizin menşesi budur. O çalar saatler ki

---

9] *Max Weber*, Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus (1904), Gesammelte Aufsätze zur Religionsoziologie, Band I, Tübingen 1920, Seite 168:

"Unutmayalım ki, orta çağda taksim edilmiş zamanla yaşayan ilk insan rahipti ve kilise çanları bilhassa onun zamanı taksim etmek ihtiyacına uymaktaydı.."

10] Münih nasyonal müzesi, orta çağa mahsus plastikler şubesi: Gotik devrinin sonlarında, 1513, Orta Almanya'da Ansbach civarında Heilsbronn manastırındandır ve ıhlamurdan mamuldür (İlişik klişeye baktınız). Devrimizin ölüm takındaki tasavvuru ve ölümü tasvir edişi, umumiyetle görmeğe alıştığımız tarzda, müzelerimizde ve ders salonlarımızda temizlenmiş bir şekilde mahlûller içinde muhafaza edilen veya monte edilmiş olan iskeletlere tekabül etmektedir.

iskelete göze görünmeyen montaj tellerinin kemikleri tutması işini san'atkarlarımız hiç tasa etmemektedirler. Fakat monte edilmiş ilk iskeleti *Andreas Vesalius* (1514-1564), 1536 senesinde Löwen şehrinde vücuda getirmiştir. Bu zat modern anatominin babasıdır. (Bugün mevcut olan diğer bir iskeleti o 1543'de Basel Üniversitesi için imâl etmiştir. Bak: *M. Roth*: "Andreas Vesalius Bruxellensis.", Berlin 1892, Seite 461-464. Bu malûmatı Lozan'da mukim Prof. *Edgar Goldschmid* ve Basel'de mukim Prof. *Gerhard Wolf-Heidegger'e* medyunum).

Halbuki orta çağ. müteaddit lahitler, hatireler, yer altı mezarları aile mezarlarını görmeğe alışmıştı ve bu görüşe uygun olarak, şimdi burada bahis mevzuu ettiğimiz ölüm heykelinin adam boyundaki heyetide haşyet verici bir realizmle yarı çürümüş, yarı mumyalaşmış "canlı bir naşs.", halinde tasvir edilmiştir. Heykelin takındığı şahane lâkaytlık tavrı ve çalımı, korkunç bir hayalet intibahı vermektedir. Ölü, uzun ve sıkı bacaklarla arslanın üzerine iyi oturmakta, eğreti bir halde, üpki bir çocuğun büyük bir köpek üstüne binişi gibi vaziyet almaktadır. O, sol elile arslanın yelesini tutmayıp, parmaklarının ucile arslanın kafasına, sadece temas etmekte ve sağ elindeki uzun kemikle, fakat avcunu tamamen kapayarak değil de, bir orkestra şefinin elindeki değeneği kaldırışı tarzında, vurmakta ve elindekini serbestce, yani geniş bir fırlatış sağlayacak derecede

“akıp giden zamanın haşyet verici sembolleridir, Batı Avrupasının sayısız kulelerinden gece gündüz aksettiğine şahid olduğumuz çalışları tarihî bir dünya duygusunun belki en kudretli ifadesidir,, [11]. “Titiz bir vakit ölçüsünü göz önüne getirmeksizin, garp insanını tasavvura imkân yoktur. *Barok* devri geldiği vakit; gotik bir sembol olan kule saati yanında, insanın daima yanında olan cep saatini vucuda getirmek suretile hayrete değer yeni bir sembol doğurmuştur,, [12]. Bildiğimi Şu modern kol saatleri zamanın mihaniki olan gayet sahih ve tam ölçüsü, denilebilir ki Şöyle böyle artık vücudumuzun bir parçası halini almıştır.

Reformasyon devri kendi alanında rahipliği ve manastırları kaldırdı; fakat zühd ve riyazat bununla hiç ortadan kalmış olmadı, yalnız içtimaflaştırıldı ve dünyevileştirildi ve işte asıl o vakit tahdit edilmemiş bir halde umumumleşti. Zühd ve riyazat cereyanını artık manastır duvarları arkasında kalıp orada kabarmakla iktifa etmiyor, bulanık dalgalarını bütün hayatın açık, düz ve çıplak ovasına taşıyordu. Hattâ reformasyonun çağdaşlarından *Sebastian Franck* Şunu söylemişti:,, Sen sanıyorsun ki manastırdan kurtuldun; halbuki Şimdi herkes bütün hayatınca bir rahip olacaktır.»

İşte *Max Weber* bu hadiseye «Zühd ve riyazatın yer yüzünü inmesi» demiştir.

Dünya içindeki zühtün en önemli bir giriş noktası *meslek* mefhumudur. *Luther* muahhar ortaçağ tasavvufuna istinaden bunu kendi ahlâk sisteminin esas kavramı olarak almıştır [13]. Her fert,

---

kavramış bulunmaktadır. O, gerçekten vuracağına arslamın yüzüne yalnız dokunmaktadır, çünkü bu kadarı öldürmeğe yeter.

Ölümün bü çok belirgin lakayt üstünlüğu yanında, kudretli hayvanın ölüm korkusundan, kuyruğunu kısışı, sınışı, kavrılışı ve âciz bir halde homurdanışı dehşet verici bir tezadı ilham etmektedir.

Çalar saatin bir heykelini teşkil eden bu ölü, saatleri, arslamın gövdesinde saklı bir çan üzerine vurmakta, bundan maada ölünün alt çenesi ve arslamın dili hareket etmektedir. Elimizdeki fotoğrafta görüldüğu gibi, ölünün sol eli dahi müteharriktir. Bu el sağ elle aynı mihver üzerine mi takılmıştır, yoksa meselâ çeyrek saatlerimi çalmaktadır? Şu esere bakılması:

Ernst von Bassermann - Jordan, Die Geschichte der Räderuhr usw., Frankfurt a.M. 1906, s. 68, Katalog N.9.

[11] *Oswald Spengler* [1880 - 1936], *Der Untergang des Abendlandes*, München 1923, birinci cilt, s. 18 ve ötesi.

[12] Yine aynı eser, cild 1, sahife 174.

[13] *Johannes Tauler* [1300 - 1361], 1. Predigt am 10. Sonntag nach derH.

kim olursa olsun, mesleğinde kendini Allahın bir memuru gibi hissetmeli, bizzat Allahın onu bu yere koyduğuna kani olmalıdır. Kunduracı, nalbant, köylü, sanatına ve işine sahip her kişi mesleğinde sâbit kadem olmalıdır [14]. "Mesleğinde sebat et !, [15]. Demek ki, *Luther*'in mesleği anlayışı, son derece muhafazakâr ve hükümdara tâbî ve muti bir telâkki mahsuludur. İşte Almanyada okadar yayılmış tarzda hayat boyunca maaşlı ve teka'üde hak kazandıran bir memurluk mevki'ini elde etmek arzusu bundan ileri gelmektedir.

Kalvinizmde başka türlü oluyor; bu mezhepte de herkes doğrudan doğruya Allah tarafından vazifelendirilmiştir. Fakat bu vazife, hayat boyunca sadıkane memuriyet hizmetinin ifası değil, elden geldiği kadar kulluk etmek suretile tanrının şanını yükseltmek, çoğaltmaktır. Bunun için bir çok yollar vardır ve herkes en ileri gidebileceği yol ne ise onu seçecektir. İktisadî hayatta da böyledir. Nitekim on yedinci yüzyılda yaşayan İngiliz Kalvinist rahiplerinden *Pichard Baxter* diyor ki [16]: «Allah sana doğrulukla daha fazla kazanabileceğin bir yol gösterdiği halde, sen bu yoldan gitmeyi red edersen ve daha az kazanabileceğin bir yolu seçersen, çağrıldığın hidâyet ve ilham yolundan sapmış olursun». Görüyorsunuz ki, kalvinizmin meslek kavramı dinamiktir, faaliyetçidir. *Luther* mezhebininki bunun aksine olarak statiktir, duraklıdır.

Allaha kulluk için ne yapılsa azdır, bu bitmez tükenmez bir vazifedir, işte kalvinizmde o hedefsiz gayesiz aktivist nâmütenâhîlik savaşının yeni Avrupa medeniyeti için pek karakteristik bir hal almış bulunan bir vasfın kökünü görmekteyiz. Bu münasebetle *Cromwell'in* şu sözünü hatırlayalım: «Nereye gittiğini bilmeyen en ileriye varmış olur». *Hobbes* [17] diyor ki: Gittikçe daha uzak he-

---

Dreifaltigkeit [Predigten Frankfurt 1826, 325]; "Dass ein jeglicher Christ wahrnehmen soll, was sein Amt sei.,: *Brentano*, Der wirtschaftende Mensch in der Geschichte, Leipzig 1928, s. 391.

[14] *Luther*, An den christlichen Adel deutscher Nation, 1520 [409 w, 263 E].

[15] *Jesus Sirach* 11, 20-21, *Lutherin* serbest tercümesine göre.

[16] *Richard Baxter* [1615-1691], A Christian Directory: A Summ of Practical Theology and Cases of Conscience, 1673, nach *Max Weber*, Gesammelte Aufsätze zur Religionsoziologie, Band I, Tübingen 1920, s. 176.

[17] *Thomas Habbes* [1568-1679], De Homine [1658], XI 15.

deflere doğru alabildiğine ilerleyiş en yüksek nimettir. *Goethe* [18] Faust'dan bahsederken şöyle diyordu: "O hiç bir zaman tatmin edilmez, ileri atılmakta hem ızdırap ve hem saadet bulur., [19].

Fakat kalvinist yalnız Allaha kulluk etmek için çalışmaz, âlemlerin hâkimi olan Yaradan her ferdin mukadderatını ezelden tayin etmiş, içlerinden bazılarını ebedî saadete kavuşturmuş, bazılarını da ebedî nîkbete mahkûm kılmıştır [20]. Pek tabii olarak mu-teaassıp kalvinist, kendisini Allahın sevgili kullarından sayar, buna mukabil başkalarını cehennemlik addeder [21]. Zaten bütün bu akide ancak bu suretle anlaşılabilir. Fakat acaba insan Allahın lütuf ve inayetine mahzar olduğunu nereden anlayacaktır? Cevap

---

18] *Goethe*, Faust II, Vers 11 s. 451-52. Bu hususta elbette çeşitli nâmü-tenâhilik gayretleri ayırd etmek lüzumu vardır. Burada gözönünde tuttuğumuz nev'i yalnız amelî ve fi'li bakımdan olanıdır ve bunu eserin II.ci kısmında ve bilhassa dördüncü perdede ve bir de beşince perdenin ilk yarısında görmekteyiz. Fakat birinci kısımda görülen his taşkınlıklarından mürekkep panteizmle zevk doymamazlığı büsbütün başka bünye ve menşea arz etmektedir.

19] Bu davranışın ne kadar gayri tabii olduğu, halbuki meselâ çok daha zinde ve tabii duygulara malik olan antîkîte devrinin bundan ne kadar uzak olduğunu şu iki misal anlatmağa kâfidir: *Aristo, Ethica Nicomachea*, X,7, 8 diyor ki: "Bilgiye sahib olanların arayıcılarından daha hoş ve latif bir durumda oldukları âşikârdır., ve *Sextus Empiricus* [Milattan sonra ikinci asır] Dogmatiklere karşı [*Adv. Math. XI p. 562*] diyor ki: ... Zenginliğe hevesni yoksa zenginliğin bizzat kendisini daha fazla özenilmeğe değerde, o suretle bizzat heves, özenilmeğe şayan olmaktan çıkar mı? Zira heves ve istiyak bizzat kendi kendisinin gayesi olarak özenilecekse, özenilen şeyi elde etmek uğrunda, mütemadiyen istiyak halinden çıkmak için uğraşmamız lâzım olur. Zira nasıl ki açlık veya susuzluk iyi bir şey olsalardı, içmek veya yemek suretile susuzluktan veya açlıktan kurtulmak yolunda, içecek veya yiyecek şeyleri aramayacak idisek, servete veya sıhhatte heves de özenilmeğe değer şeyler olsalardı, mal ve mülkü elde etmek suretile mütemadi istiyak halinden kurtulmak için, servet veya sıhhat uğrunda savaşmazdık. Halbuki bunları elde etmeğe gayret eylemekteyiz. Binaenaleyh istiyak, özenilmeğe değmez, bil'akis arzu edilmeyecek bir şeydir. . .

20] İslam ilahiyatındaki [teolojisindeki] mukabil mefhum kâderdir. Bak: *Friedrich W. J. Ulrich, Die Vorherbestimmungslhre in Islam und Christentum, eine religionsgeschichtliche Parallele. Dissertation Heidelberg. Gütersloh 1912.*

21] "Alçaklar., "Allaha karşı homurdayan domuzlar., "küfür kusan köpekler., işte bizzat kalbinin hristiyanîk dininin düşmanını dahi sevmeyi telkin eden öğütlerine pek uygun olmayarak seçtiği ifade farzlarına misaller: *Morf, Geschichte der französischen Literatur in Zeitalter der Renaissance, 2. Aufl. Strassburg 1914, s. 43. Calvin* başka bir yerde muarızlarını, burnumuzu tıkattıracak bir tafsilatla, abdashanelere benzetmektedir.

olarak *Goethe* ile beraber denilebilir ki: Hiç bir vakit istiğrakla değil, bilâkis fiil ve amelle [22]. Allahın sevgili kulu olmanın en şaşmaz alâmeti zühd ve riyazatta sebatır ve bu sebat da ancak bir mesleğin sürekli olarak icrasında gösterilebilir [23].

Calvin'm kendisi sadizme varan aşırı bir üstünlük (tahakküm) sevdasında ince (astenik) tipten, bir iradeci insandır. Katolik olsaydı, papalık mevki'ini işgal edebilirdi ve hem de ne yaman bir papa olacaktı... Fakat protestan olmak itibarile o daha başka, şekil bakımından demokrat hakimiyet usullerine kalmıştı, fakat bu usullerin, kalvinist *Rousseau*'nun nazariyesine dayanan kalvinist *Robespierre*'in yaptığı marifetlerin gösterdiği gibi, daha mutedil olmalarına hacet yoktu. O kendisini Allahın bir nazırı (bir vekili) yerine koydu ve bu nazır mutlakiyet hususunda XIV üncü *Louis*'un gölgede bıraktı. O gerçekten, Genevrede misli görülmemiş bir tarz da dehşet saldıran sofu bir hakimiyet kurdu. [24] Presbiteryen

---

22] *Goethe*, Sprüche in Prosa [Maximen und Reflexionen], herausgegeben von G. v. Loeper, Nr. 2-3. "İnsan kendini nasıl tanıyabilir? Asla mülâhaza ve teemmülle değil, fakat iş görmekle. Vazifeni yapmağa bak, sen o vakit kendinde ne cevher olduğunu heman görürsün. Fakat vazifen nedir? Vazifen, günün istilzam ettiği iştir. ., Bu derin hayat felsefesinin kalvinist havasını daha evvel *Max Weber* sezmiştir: Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I, Tübingen 1920 s. 111 not 2. Bizim burada şimdi üçüncü defa olarak kalvinist düşüncelerin tasviri için *Goethe*'yi istişhad etmemiz hiç de tesadüf eseri değildir. Esasen *Goethe*'nin kalvinizimle alâkası yoktu, fakat kalvinist kaynaktan olan cereyanların bilvasita kendisine te'sir etmiş olması o derece dikkate şayandır. Bu hususta yapılacak ayrı bir ilmî araştırma her halde zahmete değebilir. Hatta yukarıda izah ettiğimiz inkişafın son neticesi olan yüksek kapitalist büyük teşebbüsler hakkında *Goethe* adetâ *Saint-Simon*'a yakışacak bir tarzda önceden heyecan duymuş ve *Eckermann*'la 21.2.1827 tarihine isabet eden mükâlemesinde - her ikisi de *Saint-Simon*'i tarafından tasavvur edilmiş olan - Panama ve Süveyş kanallarıyla, Tuna ve Ren nehirlerini birbirine birleştiren kanalın inşaatını daha evvel sezerek demiştir ki: "Bu üç büyük işi başarmış görmek isterdim ve bunun için eili altmış sene daha yaşamak her halde değerdi. ., "

Sonraları bulardan bilhassa ilk zikrettiğimiz ikisinin gerçekleştirilmesi hususunda namuskârane hareket edilmemişse de, esasen Faust eserinin ikinci kısmında su altındaki arazinin kurtarılması için tatbik edilen büyük proje işinde de başka türlü yapılmış olmadığını hatırlamalıdır. Zaten umumiyetle *Goethe*'nin bu inkişafın demonik ve seâmetli tarafı için keşkin ve seyici bir nazarı vardı.

23] *Matthias Schneckengerger* [1804 - 1848], Vergleichende Darstellung des lutherischen und reformierten Lehrbegriffs, Stuttgart 1855.]

24] Malûm olduğu üzere bu tedhişçi hakimiyetin en maruf kurbanı kan dola-

İskoçyada, Dortrecht sinod meclisinin toplandığı sırada Hollanda da ve Birleşik Amerikanın püriten mezhepten olan yeni İngiltere hükümetlerinde, yani kalvinist mezhebinin başı başına hüküm sürdüğü mekân ve zaman bakımından mahdut hallerde de Cenevredekine benzer durumlar görülmüştü. Fakat bir kimse ne kadar taşkın surette hakimiyet gösterirse, bir hükümet tebe'ası sıfatıyla o nispette de âsı bir vaziyet takınır. Kendisi ve bizim için bereket versin ki kalvinizm, pek nadiren ve kısa müddetler için mutlak şekilde hâkim olmuş ve daha ziyade, tehlikeye maruz bir ekalliyet rolünü oynamıştır. Çünkü öyle olmasaydı, bunun sonu topyekûn bir zulüm olacaktı, halbuki bu gün en cesaretti bir tarzda hürriyet uğrunda mücadele ruhunu kendisine borçlu bulunmaktayız [25].

Fakat Kalvinizm, ekalliyet rolünde de kendisinde saklı olan hakimiyet sevdasını tatmin etmesini bildi. O zaten tâ başlangıçtan beri bu temayülünü bir taraftan kendi kendisine doğru yöneltmiş, diğer taraftan kendi gibilerine tevcih etmişti. Bu suretle kalvinizm-

---

şımını keşf eden, İspanyol tabibi *Michael Servet* olmuştur. *Kalvin* bu zati Cenevreden geçerek seyahat ederken tevkif ettirip yaktırmıştır. Çünkü bu tabib 3=1 olduğunu iddia eden ekanîmi - selâseyi [trinité'yi] inkâr ediyordu.

25] Kalvinizmin bidayeteki taşavvurlarına tamamen muhalif olarak, dünya için başardığı bu muazzam hürriyet mücadelesi, Cenevre'deki reformasyon abidesinde san'atkârane ifadesini bulmuştur. Şu esere de bakılması: *Georg Jellinek*, *Die Erklärung der Menschen - und Bürgerrechte*, 4. Auflage München 1921. En iyi ve en temiz arzu ve isteklere, baştaki niyet hilâfına en berbat tesirlere münceer olabildiği, çok dafalar facia diye gösterilmiştir. Burada bir kere de teselli verecek surette aksine bir tezanür olarak, istikameti hakkında pek âlâ menfî diye hüküm verdiğimiz bir iradenin, tarihin illiyetlerden mürekkep şebekesi içinde, son derece müsbet ve kendi istikametinin aksi tesirleri tevlid ettiğini görmekteyiz. *Henry Hauser*, *La modernité du XVIIe siècle*, Paris 1930, p.34, diyor ki: "Reformcuların kendi iradeleri hilâfına serbest ictibadın galebesine hizmet etmiş oldukları görülmektedir. Onlar da muharebe meydanında diyebileceklerdi ki: 'biz onu istemedik'. Fakat onu istemedikleri, hattâ aksini istedikleri halde onu yapmışlardır. Bu hususta *Voltaire*'in şu klasik ve zarif sözlerini hatırlatmak gerekli olur:

s'il n'y avait en Angleterre qu'une religion,
le despotisme serait à craindre ;
s'il y en avait deux
elles se couperaient la gorge ;
mais il y en a trente
et elles vivent en paix et heureuses.

Lettres écrites de Londres sur les Anglais (Lettres philosophiques (1733-34), sixième lettre, sur les presbytériens, fin).

de pek mühim bir rol oynayan disiplin ülküsü ortaya çıkmıştı [26]. Kendi kendine disiplin, insanın kendisi üzerine hakimiyeti, kendi nefesine karşı son derece şiddetli ve aman bilmeyen hakimiyetidir... "Kendi kendile mücadele en güç harptir; kendi nefesine galebe çalmak en güzel zaferdir,, [27]. Nefsine hâkim olmak hattâ kendi nefesine karşı gütmek kendi kendini düzgünlemek ihtiraalarına hükmetmek, itidal, soğukkanlılık ve çalışkanlıktır.

Ve buna göre de camia hayatını teşkil eden uzuvlar arasında ahlâk sağlamlığına temine çalışan bir nevi kilise disiplini kurulmuş oluyordu. İnsanlığın tarihinde şimdiye kadar hiç görülmemiş şekilde şiddetli ve önünde durulamaz tarzda bir içtimâf tazyik belirmişti.

Yakın zamana gelinceye kadar Birleşik Amerika memleketlerinde, mayısın birinden itibaren sokakta hasır şapka giymeyenlerin başından şapkalarının zorla aşağı indirilmesi veyahut bütün dünyada meşhur bir muharririn [28] metresile beraber oturacağı bir otel odasını hiç bir yerde bulamadığı için kalkıp memleketi terk etmek mecburiyetinde kalışı gibi durumlar kalvinvari ahlâk disiplininin yadigarı olan halleri göstermekte idi.

Şimdi bir de *Luther* tarafını tetkik edelim :

*Ağlamak çalışmaktan hayırlıdır
İztirap her türlü fiil ve hareketten üstündür.*

Luther'in bu sözü [29] ifade ettiği taşkın mazohizm itibarile denilebilir ki Kalvin ve taraftarlarının sadist faaliyetçiliğinin en ileri giden tezadını göstermektedir. Kalvin taraftarlarının içinde kiral düşmanları görülmüştür, fakat *Luther* taraftarlarının içinde asla böyle bir kimse görülmemiştir [30]. Hattâ canî bir hükümete

26] "Bizzat *Calvin* disiplini, dinin bel kemiği olarak vasıflandırmaktadır ve *Calvin*'in disipline verdiği kıymetin, *Luther*'in imana affettiği ehemmiyetle aynı derecede olduğu hakkında cari olan düşünce doğrudur. , R.H. Tawney, Religion and the Rise of Capitalism, A Historical Study, London 1922, p. 115.

27] *Friedrich Freiherr von Logau* [1604 - 1655], Deutsche Sinngedichte.

28] *Maxim Gorli*.

29] *Schneckenburger*, Vergleichende Darstellung des lutherischen und reformierten Lehrbegriffs, Stuttgart 1855, Band I, s. 140.

30] Muvaffakiyetli ihtilâller, *Luther*'ciler değil, yalnız katolider ve kalvinistler tarafından yapılmıştır. Nitekim 1848 senesinde me'um bir surette akım kalmış olan alman ihtilâlî esnasında, daha ziyade katolik ve kalvinist halk tabaka-

Pavlus'u takiben şöyle vaazederdi. Herkes kendisine karşı hâkimiyetini icra etmek mevki'inde olan hükümetin tabî ve ita'atlı bir ferdi olsun[31].

Luther mezhebinden olanlar nazarında mağfiret bahşeden bir Allahın kulu olmakla lûtuflâr bir prensin tâbî olmak hususları birbirine muvazi ödevleri teşkil etmekte idi. *Luther*'in nüfuz ve tesiri altında bulundurduğu mü'minlerin - son derece dindarane bir kuvvetle - vicdanlarına yerleştirdiği bu akide o zamandanberi ve bu güne kadar Alman milleti için bir musibet halini almıştır. [32] Bahusus bidayetteki hristiyanî ölçü silindikten ve bunun yerine

---

lârinin faal bir rol oynadığı pek muhtemel görünmektedir. Nihayet öyle görünüyorki, çoğu katolik ve kalvinist olan âsiler, ekseriyeti *Luther*'ci hükümet kit'aları tarafından, mağlub edilmişlerdi. Bu noktai nazarın eldeki vesaike dayanarak aydınlatılması çok yerinde olsa gerektir.

81] Paulus resûlün Romalılara risalesi 13,1 ve ötesi. Burada sadakat ve ubudiyeti ifade sadedinde kullanılan mübalâgalı tabirat, yahudî - hristiyan ekalliyetin iki kat muhataralı durumundan ileri gelmekte olup, Paulus bu akalliyet namına Romaluların yüksek makamları nezdinde şefa'at etmek istemektedir. Bu hususta bak : *Albert Schweitzer, Die Mystik des Apostel Paulus, Tübingen 1930, s. 306-311.* Fakat bir kurnazlık tâbyesi olan bu hareket, ne *Neron*'un hristiyanları takib etmesine mani olmuş ve ne de Paulus'un kendi hayatını kurtarmıştır. Bundan maada, istihdaf edilmediği halde dünya tarihi çapında tesirini bugüne kadar muhafaza eden avakıbu husule getirmiştir.

Şunu da ilâve edelim ki, bizzat *Calvin* bidayette *Luther*'in bu noktasını muhteva itibariyle değıştirmeksizin almıştır. *Calvin* taraftarlarının bu hududu pek az zaman sonra büyük kuvvetlerle aşmış olmalarında üstadlarının tesiri olmuşsa da, bu hal onun tarafından istihdaf edilmiş sayılmaz.

82] *Gerhard Ritter, Gustav Adolf* hakkındaki enteresan konferansın [*Die Weltwirkung der Reformation, Leipzig 1941, s. 158-176*] 175ci sahifesinde bu büyük kıral şımasına işaret ederek : «*Luther*'in gayrisiyasî mezhebi - kalvinizmin aksine olarak - Almanları, hükümdarlarına karşı erkeklığe yakışmayan bir uşak zihniyetiyle terbiye ettiği» hakkındaki «modern tarih telâkkisini» cerhetmek istemektedir. Fakat buna karşı söylenecek iki söz vardır : Evvelâ şunu diyebiliriz ki, aynı fikir muhtelif insanlar üzerine nasıl aynı te'siri vücuda getirmiyorsa, muhtelif milletler üzerinde de başka başka müessir olabilir - ve buna nazaran - zaten *Ritter*'in de bir kaç kere belirttiği gibi - İsvetçeki Luthercilik Almanyadakinden büsbütün başka bir çehre arz etmektedir. Saniyen, *Gustav Adolf*'un kendisi - *Ritter*'in de tezadını tebarüz ettirdiği - o Lutherci memleket babalarından ziyade, yaşadığı çağın büyük kalvinist siyasetçilerine benzemektedir.

Kalvinist siyasetçilerin ve siyasetlerin teşkil ettiği örneğin, *Gustav Adolf* üzerinde gerçekten te'sir etmiş olup olmadığı araştırmak zahmete değer.

Gustav Adolf'un büyük kalvinist, devletler hukuku bilgini *Hugo Grotius* hakkın-

şartsız şurtsuz tarzda körü körüne itaat kaim olduktan sonra bu hal daha tehlikeli bir mahiyet almıştır [33]. Çünkü artık mutadın üstünde bir çalışkanlık ve başarıcılıkla birleşmişti. Asırlardanberi halk tabakalarından bir çoğunda daha küçük yaştan kendisine böyle öğretilmiş ve terbive verilmiş bir millet nasıl olur da kendi hükümetine karşı ayak diremek hususunda kanaat peyda eder ve iyi vicdanla hareket etmek kabiliyetini elde edebilirdi.

1613 yılında, o vakitki Brandenburg elektör prensi Luther mezhebini bırakmış ve kalvinizm mezhebine girmişti; ve o zamandanberi Brandernburg ve bütün Prusyada kalvinist bir üst sınıf çokluğu luterci olan bir halk üzerinde hüküm sürmekte idi [34].

---

da beslediği hümete ve Almanyayı yetiştirdiği hükümdarlar arasında en mühim kalvinist siması olan büyük Brandenburg elektör prensini kendisine damad ve halef yapmak hususundaki tasavvurlarına da işaret edilebilir. *Ernst Troeltsch* [1910, *Gesammelte Schriften* Band IV. Tübingen, 1925, s. 797] *Rachfahl*'a karşı yaptığı polemikte diyor ki: "*Gustav Adolf* hiç şüphesiz pek az 'quietiste' bir taaruz siyaseti takib etmiştir, şukadar ki, onun bu husustaki prensipleri fazla *Luther*'vari değildi; o, gece gündüz yanında taşıdığı söylenen, *Grotius*'un şu kitabını istişhad ediyordu: *De jure belli ac pacis*. Malûm olduğu üzere *Grotius*, bizzat *Gustav Adolf* tarafından verildiği iddia edilen bir emir üzerine, nazır *Oxenstierna* tarafından İsveç'in Fransa kralı nezdinde sefirliğine tayin edilmiş ve bu memuriyetinde 1645 de ölmüştür.

88] "Bizi burada alâkadâr eden asıl nokta, Hegel'vari bir düşüncenin alman burjuva sınıfının kendisi üzerinde hakimiyet icra eden her hükümet otoritesine karşı asırlardan beri beslediği saygısını cidden -payen bir devlet inancı- şekline istihale ettirmek hususunda, oynadığı rol gibi, inkâr edilemeyecek, bir gerçektir. *Gerhard Ritter*, *Machtstaat und Utopie*, 3. Aufl. München 1942, s. 188. Fakat "alman burjuva sınıfının kendisi icra eden her hükümet otoritesine asırlardan beri beslediği hümeti,, esasen Luther'ci olan *Ritter* dahi itiraf etmekte olduğu gibi, aşağıda yazılı eserinin bir yerinde "Luther'ci rahipler kilisesinin haricî ubudiyetini,, ve "sadık, namuslu ve allahtan korkan -alman insan tipini-, de belirtmektedir. *Gerhard Ritter*, *Die Weltwirkungen der Reformation*, Leipzig 1941, s. 26 ve 194-195. *Ritter*'in hakikaten cerhetdiği iddia, *Luther*'vari lebea solumunun, mutlakiyet idaresinden mes'ul olduğu şeklindeki muhakemelerdir. Herkesce malûmdur ki, mutlakiyet rejimi klâsik şeklini katolik bir zemin üzerinde tekinmül ettirmiş ve esas itibarıyla Fransa'dan ancak 18inci asırda Almanya'ya geçmiştir.

84] *Alfred Müller-Armack*, *Genealogie der Wirtschaftsstile, die geistesgeschichtlichen Ursprünge der Staats-und Wirtschaftsformen bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*, Stuttgart 1941, Seite 101, 147-48. Bunun yanında: *Alexander Rüstow*, *Die Konfession in der Wirtschaftsgeschichte*, «Revue de la Faculté des Sciences Economiques d'Istanbul», 1942. Sonradan gördüğüme nazaran *Arthur*

Bu suretle oradan Kalvinvari bir sadizm ve aşağıdan da Luthervari bir mazohizm [35] birleşiyor ve her ikisi de dinî bir mahiyette olan bu iki mezhebin vucuda getirdiği sentez son derece etkili olarak dünya tarihi bakımından büyük ölçüde bir önem kazanıyordu. İşte Alman milletinin olagan üstü başarıları kadar - pek tabii olarak - musibet dolu zaaflarının da sebeplerini bu hallerden istidlâl etmek pek boşuna sayılmaz[36]. Bu dediğimiz terkinin en yüce ve en ideal şekilde filozofça ifadesi ise mutlak surette vazifenin ifasını en yüksek ve yegâne hayat ülküsü diye gösteren Kant'ın ahlâk sistemi olsa gerektir.

Biraz evvel anlattığımız gibi memleketlerin bir çoğunda Kalvinistler baskı altında olan ve olsa olsa kendilerine ancak tahammül edilen bir azlık teşkil ettikleri için, tabiatile devlet memuriyetlerinden ve her türlü âmmeye işlerinden uzaklaştırılmışlardır. Onların da yahudiler gibi ticarî alanda özel işlerle uğraşmalarından başka yapacak bir şeyleri kalmamıştı. Fakat Kalvinistler bu durumlarında da dinî prensiplerinden ayrılmamışlar yani dünya işinde zühd ve riyazat, mesleklerinde yararlık, kendi nefislerini kontrol ve birbirlerini mürakabe, Allahın şanı ve şerefi namına kulluk etmek prensiplerine sadık kalmışlardı. *Baxter* [37]: "Allah için servet kazanmaya bak, o yolda çalış" diyordu. Diğer taraftan bilindiği üzere tenbellik bütün kötülüklerin başlangıcı olduğu için [38]

Salz 1915 senesinde şu satırları yazmıştı: "Bana öyle geliyor ki, *Luther* protestanlığı, sanayide çalışan işçiler için iyi bir mektep olmuştur, tıpkı *Calvin* mezhebinin müteşebbis mesteğine girecek olanları yetiştiren iyi bir mektep olmuş bulunması gibi. ., «Zur Geschichte der Berufsidee», Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik, Band 37, Heft 2, Seite 410.

35] Görüldüğü veçhile, ben sadizm ve mazohizm mefhumlarını daima psycho-analyse mevzuuna ilişkin kitaplarda mutad olan tarzda, şumullü manalarile kullanmaktayım.

36] Üç hristiyan mezhebini (yahudilik de ilâve edilmek suretile) mukayeseli sosyoloji bakımından tetkiki hususunda bilhassa alakayı celb edecek bir saha da Macaristandır.

37] *Richard Baxter*, *A Christiyen Directory* (1673), (*Hermann Levy*, *Die Grundlagen des ökonomischen Liberalismus in der englischen Entwicklung*, Jena 1912, s. 59).

38] Şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, bu mânâda sa'y, daha evvel bazı katoлик rahib tarikatlerinde de zühd ve riyazat vasıtasını teşkil etmekteydi. Son zamanlarda sa'yin zühd uğrunda sarfedilecek yerde dünyevileştirilerek kendikendini unutmak gayesite mükeyyif bir vasıta diye itibara alındığı görülmektedir.

durmadan boyuna çatışmak, aynı zamanda şeytana ve günahâ karşı korunmak yolunda en iyi bir araç teşkil etmiş oluyordu.

Mekalemizin başında söylediğimiz gibi o vakte gelinceye kadar iki türlü iktisat zihniyeti vardı. Bünlerden biri, kazançta ve harcaşıta kanaat, öbürü yemek içmek ve zevk için har vurup harman savurmak meylinin sevkile kazanmak hırsı idi. Bir işe para koymak hususunda her iki haldé de ortaya çok bir şey çıkmıyor demektir, çünkü ya pek okadar çok kazanılmıyor yahut kazanılan şey hemen tekrar harcanıyordu. Cimriliğe ve hasisliğe, hakir görülen marazî bir müstesnâ hal olmaları itibarile, kilise tarafından en büyük günahlardan biri diye lânet okunuyor.

Bu durum artık ta temelinden değışecek idi. Çünkü artık durmamaeasına çalışma, kendi kendini bir inzibat içine alma, hudutsuz kazanç ve harcaşış hususunda zahitvari bir tasarrufla elele vermişti [39] ve bu beraber yürüyüş en yüksek dinî, ahlâkî ve sosyal

---

39) Bu üç iktisadî zihniyetin sistemleştirilmesi ve eskiden yapılan tarzda iki büyük grup halinde tasnifi esas tutmağa çalışan sistemleştirme tecrübeleri hakkında şu makalemize bakılması: A. Rüstow: İktisat İlminin Esasları, «İktisat Fakültesi Mecmuası» Cilt II, s. 198 - 201.

Yeni püriten iktisadî zihniyete intikal prensip itibarile besbelli şu iki tarzda vukua gelebilir:

1. Köylü iktisadî zihniyeti ile istihlakte kanaat muhafaza edilir, fakat kazanç hususunda ananevi kanaatin yerine pleonexie (doymamazlık) kaim olur.

2. Feodal iktisadî zihniyeti ile kazançta pleonexie'nin yanında, zevkte ve harcaşıta doymamazlığın yerine kaim olacak surette zühd ve riyazete yakışan bir kanaatkârlıka.

Modern işçi hareketi Lassalle'in kendi tabirince "lânet olasıca kanaatkârlıka, karşı açtığı mücadeleden beri, şiddetini kaydetmiş payen bir dünya görüşüne müstenid olarak, amele kitlelerini ekseriyeti itibarile püriten ve zühd ve riyazete bağlı bir zihniyete alıştırmayıp, püriten maişetlerin gazebini ve nefretini tahrik edecek surette, mutedil pleonektik ve zevkten hoşlanır bir iktisadî zihniyetle terbiye etmiş bulunmaktadır.

Ayırd ettiğimiz başlıca üç tipten maada mezcedilmek suretiyle daha bir takım karışık veya ara tipler de -daha yakından bir tetkik konusu olarak- itibara alınabilir. Nitekim, geliri mümkün olduğu kadar çoğaltarak, zevki az çok tahdit etmek ve böylece biriktirme suretiyle kendisinin veya zürriyetinin istikbali için daha yüksek seviyede bir içtimaî vaziyet ve zevk imkânları sağlamak istenebilir. Zevk artırmak gayesinin ancak zaman itibariyle tecilinden başka bir gaye istemiyen feodal tip mümessillerinin, bazı yerinde olmayarak püriten - kapitalist tipin mübeşşirleri diye itibara alınmakta olması anlaşılır bir keyfiyettir.

Bir de köylü ve kanaatkâr tipe mensup olanların, bir tesadüf eseri olarak bir

müeyyidelerle oluyordu, zira müminin sürekli çalışma ve iş muvafayeti aynı zamanda Allahın şanını yükseltmeye ve kendi nefsinin seçkinliğini teyide vesile oluyordu [40]. Fakat böylece biriken ve toplanan kazançlar, zâhitlik dolayısıyla harcanmadığı için, mütemadiyen yeniden kazanç getirecek işlere yatırılıyor ve kâr yığınının git-tikçe daha ziyade büyümesi gibi bir hâl vücutte gelmiş oluyor. İşte biz burada son yüzsenelerde Avrupanın ekonomi bünyesinde muazzam ölçüde çoğalmış olan iş sermayesi ve para birikimi çabukluğunun dinî sebeplerini müşahade etmiş oluyor ve bu hakikatleri *Max Weber*'in iktisat ilmine yeni ufuklar açan araştırmaları sayesinde öğrenmiş bulunuyoruz[41].

den çok yüksek gelire nail olması halinde, mütad hayat maiyet çerçeveleri dahilinde harcamasını bilmiyerek, manasızca israf ettikleri, yiyip içtikleri ve kumarda sarfettikleri görülmektedir.

40] Metodizm mezhebinin müessisi olan *John Wesley* diyor ki: "Hristiyanların hepsine, ne kazanabilirlerse kazanmalarını ve ne tasarruf edebilirlerse biriktirmelerini, yani netice olarak zengin olmalarını tavsiye ve tenbih etmeliyiz. . . *Max Weber*, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Band I, Tübingen 1920, s. 17. *Richard Baxter* bundan evvel zikrettiğimiz sözüne şöyle devam ediyor: "Sizler elbette nefsanî zevkinize hizmet ve günah işlemek için değil, fakat zengin olmak uğrunda ancak Allah için çalışabilirsiniz. . ."

41] Bütün bu travail'in meydana gelmesinde *Max Weber*'den aldığım ilhamların büyük hissesi vardır. Yazının en büyük kaynağı *Max Weber*'in pek haklı olarak şöhret kazanmış olan dahiyane makaleler serisidir. Bunlara ilkin 1904 yılında *Die protestantische Ethik and der Geist des Kapitalismus* ismindeki makale ile başlanmış ve sonradan hepsi *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I, Tübingen* başlıklı kitab halinde 1920 senesinde iki cilt olarak yeniden basılmıştır. *Max Weber*'in ortaya koyduğu sorunun za'fı ve tenkide ma'ruz tarafı, iki ma'nâlı ve problematik olan (kapitalizmin ruhu) mefhumundadır. Bu ikiliği tamamen hafif etmek (eliminer) kabil olacağını isbat etmiş olduğunu sanıyorum. Kapitalizm bir kere püritanizm'den çok eskidir. Kapitalizm ruhu deyince bir az daha vazih bir şey tasavvur edilmek istenilirse, bittabi bu dahi aynı suretle eskidir. Şu kadar ki muahhar kalvinist mahiyetteki püritanizm olmasaydı meydana gelmiyecek olan şey, işte mevzuumuzu teşkil eden modern vazife ve iş adamı tipidir, o tip ki, sonraları kapitalizmin geniş ölçüde müessir âmili ve elemanı olacaktır. Bu mesele hakkında daha fazla tafsilat için şu makalemize bakılması: *Alexander Rüstow*, *Die Konfession in der Wirtschaftsgeschichte*, Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul 1932, vol. III, p. 362, 389. Şunu da ilâve edelim ki, *Ernst Troeltsch* daha 1910 senesinde *Max Weber*'i ve kendisini *Felix Rachfahl*'in anlayışsız ve ikinci ta'rizlerine karşı müdafaa ettiği sırada (*Troeltsch*, *Gesammelte Schriften*, Band IV, Tübingen, 1925, s.), *Max Weber*'in fikirleri için, bence en doğru ve tutulur olan su ric'at mevziini ima etmiştir: "Bahis mevzuu keyfiyet, sa'yine ve servetine karşı mükellefiyetini objektif bir zaruret

Piyasa ekonomisi alanında para kazanma işi, bu kazanmadan hasıl olan kârların dinî ve sôsyal bakımdan haram kılınması ile birlikte olarak öyle dinî bir spor mâhiyetini gösteriyordu ki, bu spor ve yarış sahasında Allah, huzuriyle oyuncuların karşısında bir hakem rotunu görüyor demek oluyordu.

İstanbulun deniz sularında bir çoklarının görmüş olacağı kara martılar vardır. Bunlar balık avlarlar. Doğu Asyada kurnaz çin balıkçısı tarafından bu kuşlara balık avlama işinde hizmet gördürülmektedir: kuşun boynuna dar bir halka geçiriliyor, bu halka o kadar dardır ki kuş tuttuğu balığı artık yutamıyor. Bu kuş sabah-tan akşama kadar büyük bir gayretle balıkları toplayıp sandal doluncaya kadar balıkçıya getiriyor. Balıkçı kuşun boynundaki halkayı artık lütfen çıkardığı vakit hayvancağız ancak şimdi emeğine mukâfat olarak bir kaç balık yiyebiliyor. Ve bu yediği kadar balık kendisinin asgari mâişetine ve beden kuvvetlerini lüzumu kadar muhafazaya yetiştiriyor. O, kalan balıkları efendisinin şerefi ve menfaati için biriktirmiştir, çünkü boynundaki halka kendisini çileciliğe mecbur etmişti. Bu suretle, yalnız birikme te'siri değil, balık yutma gücü ve başarısı son derede artmış olduğu gibi vazifedar balık tuttıkları ve kalan vakti tembeik ve eğlence ile geçirdikleri için yukardan aşağı bile bakmaktadır.

Tabîî ve ma'kui düşünen herkes bilir ki, istihsal faaliyeti istihlâk için yapılır, yani istihsalin gayesi istihlâkten ibaret olduğu malûmdur. Fakat kalvinist - puritanist ekonomik zihniyeti, istihsal ile istihlâk arasındaki bu kıymet münasebetini tuhaf bir tarzda tersine çevirmiş bulunuyor. Allahın indinde istihsalin istihlakten daha makbul olduğunu, nefsiemareyi öldüren bir zahmet ve meşakkatle müterafık olduğu, allaha tâzim için yapıldığı zaman istihsalde sürekli muvaffakiyet, aîlahın sevgili kulu olmanın bir delili olduğu için bu işi daha şerefli addediyor. "Bizzat allah istihsal ediyor, fakat istihlâk etmiyor. Asgarî mâişetimize lâzım olduğu derecede kaldığı müddetçe istihlâk mecburiyetinde oluşumuz, bu dünyada vücuda ve toprağa bağlı bulunuşumuzun tabîî ve zarurî bir neticesidir. Bu mertebeyi aşan ve hele sürurla ve — maazallah — zevkle vukua gelen harcıyırlarımız günahdır, mezmum ve menfur adetlere düşkünlüktür," diyor. Adeta denilebilir ki, Kalvinistlerce istihsal

---

olarak hisseden ve bu suretle modern kapitalizm devri içinde çok mühim bir unsur teşkil eden modern iş ve meslek adamını izah etmekte. Maalesef bu düşünce, benim bildiğime göre, şimdiye kadar tekemmül ettirilmiş değildir.

etmek ve satmak, allahın sevgili kullarının işidir, satın almak ve harcamak mezmum ve menfur kimselerin kârıdır [42].

Bu yolda, müstehlik denilen kimseye nihayet, mes'uliyet duygusu olmyan, hafifmeşrep ve ciddî adamların alın teriyle vücuda getirdikleri şeyleri, sağa sola bakmaksızın yemekten, harcamaktan utanmyan şahıs nazariyle bakılacaktır. Bu şahıs yani müstehlik, ekonomi siyaseti meselelerinde de ağızını açamıyacak, şüpheli nazarla bakılan, hattâ günahkâr da sayılan fiil ve hareketlerinin tedkikinden sarfı-nazar edildiği ve kendisine hristiyanlığa has olan mûsamaha ve şefkatle muamele edildiğinden dolayı şükredecektir.

Bunun içindir ki tabiatıyla devlet de, ekonomi siyasetiyle, günahkâr istihlâki değil, o mukaddes istihsalî himaye ve teşvik edecektir ; çünkü allah böyle istiyor. İşte içinde yaşadığımız devre kadar gelen bir anane halinde, devletin himayeciliğini ve malî yardımlarını koparmak hususunda, büyük endüstri erbabının taşkınlık derecesini bulan taleplerini akıl ermez bir yürek rahatlığı ve nevama dinî bir heyecan edasiyie ileri sürmelerinin derin sebeplerini burada aramak iâzımgelir [43].

Sa'yi ve gayreti takdir eden fikirler mümin kalvinizm ve püritanizmin dar çerçevesi içinde kaldığı ve dünyevî düşüncelere intikal etmediği müddetce, ne kadar olsa yine kuvvetli manialar karşısında kalmakta devam ediyor, dünya görüşü ve hayat güdümü içinde başlıca klise ve din, üstün bir rol oynuyordu ve kalvinist va'ızlar buna karşı ilkin hiç te dost nazarla davranmamışlardı.

Fakat artık, antik, rönesans ve aydınlanma devirlerinden gelme, tabiâta tapan cereyanlar da işe katılmıştı [44]. *Adam Smith* piyasanın tabii kanunlarının otomatizmini keşfetmiş ve buna, tanrının görünmez elile fertlerin hodgâmlıklarının birleşerek kendiliğinden umu-

42] İktisad teorisinde bugün dahi zail olmayan bir halde istihlâk cihetinin ihmal edilmiş olması da bu nokta ile alakadardır.

43] Dikkate şayandır ki Fransız katoliklerinden *Bastiat* (1801-1850) daima bu noktayı belirtmiştir. Nitekim "*toutes les grandes questions doivent être étudiées au point de vue des consommateurs.*", (*Harmonies économiques chap. XI*). *Bastiat* ölüm döşeginde talebelerine şu sözleri ehemmiyetle söylemiştir: *il faut traiter l'économie politique du point de vue des consommateurs.* ,

44] *Georg Wünsch* modern kapitalist iktisat zihniyetinin tenevvür devrinden gelen bu payen unsurunu belirtmiş olmak hususunda bir hizmet ibraz etmiş sayılabilir. Fakat bundan dolayı *Max Weber*'in ileri sürdüğü teze karşı bir tezad vücude gelmiş olması sadece bu tez mühim bir nokta nazardan tamamlanmış

mm menfaatine en iyi suretle hizmet ettirmiş olacağı yolunda, dinî ve deist bir mahiyet dahi izafe etmişti [45].

İş böyle olunca artık bundan böyle, hiç bir tahdit ve maniaya ve çekinme kayıtlarına bakmadan [46] kazanç hırsı istediği gibi gem koyveriyor ve ruhun selameti uğrunda hiristiyani endişelere mahal kalmaksızın, ahenk vucuda getiren bir iyimserliğe kendini vermek kabil oluyordu.

Kalvinist, püritanist iş ve ticaret adamının böylece ictimailleştirilmesinin ve dünyevileştirmenin sonunda, *homo oeconomicus* denilen insan tipi meydana gelmiştir. Yani hareketlerini büsbütün ekonomik düşüncelere göre ayarlayan adam tipi ki, klâsik iktisat ilminin düşüncelerine zamanında ileri gelen ve hakim olan insan tipi sıfatıyla tamamen haklı olarak esas teşkil etmişti [47]. Sinaî

---

olmaktadır: *Georg Wünsch*, *Evangelische Wirtschaftsethik*, Tübingen 1927, s. 341-343; s. 343 deki başlık şöyledir: "Tenevvür devrinin bir çocuğu olan modern kapitalizm".

45] Stoik-deistik yazılarında *Adam Smith* teolojinin rolü hakkında şu eseri-mize bakılması: *Alexander Rüstow*, *General Sociological Causes of the Economic Disintegration and Possibilities of Reconstruction*, Appendix to *Wilhelm Röpke*, *International Economic Disintegration*, London 1942, p. 267-268.

Bu eserin büyük ölçüde genişletilmiş ve lâzımgelen bibliografi malûmatıyla bezenmiş almanca nüshası-yakında "İstanbul yazıları" serisinin 12 incisi olarak şu başlık altında intişar edecektir: "Die Krise des Wirtschaftsliberalismus in ihrer religionsgeschichtlichen Bedingtheit".

46] Bunlar *Adam Smith*'de dünyevî (aeküler) bir şekilde rastlamakta devam ettiğimiz tahditlerdir. *Ricardo*'da ise bunlar doğrudan doğruya inkâr edilmekle beraber pek te nazarı itibara alınmamaktadır.

47] Klasik teori için, alış verişe dahil olan her kimsenin, nasıl bir hüviyette olursa olsun ve nasıl bir zihniyet sahibi olursa olsun, *piyasa ekonomisi içinde*, bu piyasada câri olan oyun kaidelerine tevkiifan bir *homo oeconomicus* gibi, yani iktisadî vasıtalar yardımıyla, maksada elverişli olmak üzere, mümkün olduğu kadar yüksek kazanç elde etmeğe savaşan bir adam gibi hareket etmesini farz etmek lojik ve sistematik bakımdan kâfi gelir. Bu öyle bir faraziyedir ki, bugün dahi yeter derecede isabetliliğini muhafaza etmekte olduğuna şüphe olmasa gerektir. Binaenaleyh bu *homo oeconomicus* faraziyesini, sırf metodik ve *hypothétique* bir *als ob* düşüncesi mânâsına, sadece bir *fiction* olarak telâkki etmekle *J. St. Mill*'den beri geçen zaman zarfında klasik nazariyenin metodoloji bakımından müdafaa hususunda çok geri adımlar atılmış bulunmaktadır.

Homo oeconomicus'un kendi menfaatini çok düşündüğü tarrızındaki itirazlara cevaben denilebilir ki, her ne kadar burada mümkün olduğu kadar yüksek bir sâfi kazancın elde edilmesi gâyesini güdülmekte ise de, bu kâr istihlâk için değil

inkilâp dediğimiz hadise, ondokuzuncu asırda evvelâ garp aleminin sonra dünya ekonomisinin muazzam ve hiç misli görülmemiş tarzdaki gelişmesi ve kalkınması, esas itibariyle işte bu *Homo oeconomicus* tipi insanın eseridir.

Bu suretle başlayan mezhep ve din şartlarından kurtulma hadisesi, ondokuzuncu yüzyılda çabuk ilerlemeler kaydetmişti. Menşedeki işaret ve alametler silinmiş ve kök farkları müsavileşmişti. Bu suretle asıl zuhur ettiği yerlerin haricinde de, bu makaledeki düşüncelerimizin hareket noktası olmuş bulunan modern vazife ve iş adamı tipi ortaya çıkmış ve yayılmağa başlamıştı, hattâ bu tip insanın bugün bize pek tabii görünen sâde elbisesi ve saç tıraş biçimi püritanizmin te'sirine atf ve irca edilebilir [48].

Carlyle bu tip insanlara, hareketleri ve fiilleri hususunda "çalışmak ve yılmamak" diye bir vecize de hediye etmişti.

Her ne de olsa bu sayede ve bu tip insanın eliyle, bu gün haklı veya haksız olarak ithhar ettiğimiz, modern Avrupa medeniyeti gibi muazzam bir eser kurulmuş olmaktadır; püritanizmin *sa'yi* dogrudan doğruya ihtiyacın tatminine yarayan tabii ve hodbin bağılıklarından kurtarması neticesinde, âfâkileştirilmesi için müsait bir hava vücuda getirilmiş ve umumî dünyevileştirme yolunda Allahın yerine ilim, insaniyet gibi mefhumlar kaim olmuştu. Dünya tarihinde tek mil insan kuvvetlerinin ve kuvvet ihtiyatlarının bu derece büyük ölçüde seferber edilmesine ve iş gördürmek için çalıştırılmasına hiç rastlanmamıştır.

---

biriktirmek, toplamak ve işlere tahsis etmek içindir. İşte ancak bu hiç de tabii (yani kendi kendine anlaşılır) olmayan, fakat asıl onun için son derece mühim olan kazıye dolayısıyledir ki burada da zati menfaatle âmme menfaati arasında bir intibak vukua gelmektedir.

Bunun umumî bakımdan neticelerinden biri de bir anonim şirketin genel direktörünün davranış tarzının ve iktisadî idaresinin prensip itibarıyla, bir zati mülkiyet sahibinininkinden asla farklı olmayışdır. Yalnız şu cihetten bir fark bahis mevzuu olabilir ki o da, genel direktörün, elde ettiği kârların bir kısmını temettu şeklinde «yabancılarına boğazlarına savurmak» mecburiyetinde olmasını ileri sürerek hep' buna öfkelenmesi, yani kârı, hisse senedi sahihlerine dağıtarak, müessesenin kendi kendini finanse etmesi yolunda işlere tahsis edememesi ve bunun için biriktirip toplayamamasından hasil olan memnuniyetsizliğidir.

48] *Max Weber, Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, Band 1, Tübingen 1920, s. 187, not. 8.*

Bugün giydiğimiz erkek elbiselerinin sadeliği, Rokoko devrinde devam etmekte olan ve yine bu elbiselerde hakim olan biçim ve renk çeşitliliği ile mukayese edilsin.

Fakat acaba bu zihniyet, onu vücuda getiren, aslındaki köklerin kurulmasından sonra da yaşamakta devam edecek midir? Buna bidayetteki fikir kaynaklarının mirasyedicesine savrulup harcanması nazarile bakılabilir ve bunun uzun sürmeyeceği de muhakkaktır. İlk Allahın şanı için tanrıya kulluk diye çalışılıyor, sonra vazife doiyisile uğraşılıyor, sonra bir iş kendi kendisinin gayesi olarak görülüyor ve daha sonrada ona bir nevi spor gözile bakılıyor, nihayet alışkanlıktan dolayı çalışılıyor, en sonra, faaliyet bütün mânâ dolgunluğunu kaybederek mihanikî tarzda icra ediliyor. Bunun üzerine de ergeç abes bir hale gelen faaliyeti durdurmaktan başka yapacak şey kalmıyor. Maamafih, yeni enerji kaynaklarının açılması suretile bazan bu inkişafın devamını önlemek mümkündür.

Burada seyrini takip ettiğimiz inkişaf, her şeyden önce esas itibârile garbin hiristiyân medeniyet çevresine dahil olan endüstrileşmiş memleketlere münhasır bulunmaktadır [49]. Fakat gittikçe genişleyen dünya ticareti ve dünya münakalatı dolayisile bu inkişaf her gün daha geniş bir cephe üzerinde diğer yüksek kültürlerle temas etmektedir. Bu medeniyetler, yakın ve uzak doğunun garp medeniyetindeki inkişafa iştirak etmemiş olan ve hayat ülküleri daha ziyade — dünyanın her yerinde, Avrupada Reformasyon devrine kadar olduğu gibi — köylü veya feodai tipe dayanmakta olan kültür sahalarıdır. Avrupanın dünkü yazarları buna bakarak, Asya ile Avrupa arasında, güya kan ve toprakta kökünün araştırılması icap eden ebedî bir tezadın mevcut olduğu tarzında bir hikmet ve keramet savurmuşlardır [50].

49] Bu hususta önderliği Almanya ve birleşik Amerika kazanmıştı, zaten bu memleketlerde püritanik iktisadî zihniyet en ziyade belirgin bir halde beslenmekte ve muhafaza edilmekte idi. İngilterede ise bu zihniyet *merry old England'ın prekapitalist-feodal* rubile imtizaç ederek daha mülayim ve mutedil bir mahiyet almış ve şehirler haricî malikâneler şeklindeki gelenek idealde ve bu ideale uygun hayat tarzında sürüp gitmekte olan ifadesini bulmuştur.

50] *Rudyard Kipling, The Ballad of East and West.* «Şark şark, garp garp kaaçaktır. Mahşer günü yerle gök mahkemei ilâhiye önüne gelinçiyeye kadar? şarkla garp asla bir birlerine mülakı olmamaları mukadderdir».

Orta çağdan kalma kendi mazimizi hakikî mahiyeti ile, gayrı ihtiyari ve gayrı şuurî bir halde modernleştermeksizin anlamamızın ne dereceye kadar kabil olacağı ayrı bir mesele teşkil eder. Ancak, bunun kabil olduğu müddetçe, bizim için şarkî anlamamızın da mümkün olması icab eder ve hattâ şarkın hâlî hazirinin, bize kendi orta çağımızı anlamağa ve bu anlayış için iktiza eden meseleyi aralıyabilmekle yardım etmesi mümkündür.

Rusya'nın medeniyetiyle batı Avrupa'nınki, antikite ve hristiyanlık an'anelerine dayanan kültür esasları bakımından müşterek bulunmaktaydı. Rusya, sonraları mütemadiyen garp medeniyetinin te'sirlerini almakta devam etmiş veya bunlar kendisine kabul ettirilmişdir. Fakat bu avrupalı tesirler, oradaki insan tipini baştan aşağı değişecek derecede bir istihaleye tâbi tutamamıştı. Makalemizde bahis mevzuu ettiğimiz manada bü başarı ancak, tahlili, sorumuz dairesinde, din sosyolojisinin yapacağı ayrı, mühim ve enteresan bir vazifenin mevzuu olabilecek surette bir nevi dinî mahiyet ihraz etmiş olan bolşevizme müyesser olabilmıştır.

Bir çok bakımlardan Rusya'daki bu gelişmeyi Brandenburg - Prusya'nın inkişafıyla kıyaslamak imkânı vardır. Çoğu meşakkate alışkın doğu (ostisch) denilen ırka mensup rus alt tabakası (avam halkı) hem yalnız (ancak 19.uncu yüzyılın ikinci yarısında kaldırılmış olan) kulluk münasebeti dolayısıyla değil, rum-ortodoks devlet kilisesi vasıtasıyla de mazohist bir terbiye görmüştür. Halbuki baştaki idarecilerin marksist zihniyeti, belirgin bir şekilde sadist çizgileri arzetyekydi. Ruslarda ve Prusyalılardaki bu benzerlik hatta o kadar vardır ki, Prusyalıların ve umumiyetle Almanların hakıyla ve muntazam çalışmaları karşısında gerek *Marx* ve *Engels* ve gerek *Lenin* ve *Stalin* onu örnek addedecek kadar hayranlık duygularını ifade etmişlerdir.

Bu meselede Japonlar hakkında düşünülecek noktalar, çok daha ziyade dikkati çekmeğe lâyıktır ve Japonlara şarkın prusyalı denilmekle hata edilmemiştir. Japon medeniyeti büsbütün başka temel üzerine dayanmaktaydı. Hatta 1603 den itibaren hüküm sürmüş olan Tokugawa hanedanı devrinde bile 250 yıl Japonya kendini, Avrupa'nın tekmil tesirlerine karşı sınıksız kapamıştı; fakat aynı şiddetle, sonraları birdenbire, yani 1867 senesinde Meiji hanedanının hüküm sürdüğü devirde Japon zımandarları dümeni ters tarafına yönelmiş ve bir hamle ile Avrupa kültürünü memlekete benimsetmeğe azmetmiştir. Bu sürecin (processus'un) neti-

---

ğm vaktile cermenler tarafından kabulü, kısmen benzer tarzda vücade gelmiştir. *Hans Rückert*, *Die Christianisierung der Germanen, Ein Beitrag zu ihrem Verstaendnis und ihrer Beurteilung*, Tübingen 1932, s. 12 diyor ki: "Hristiyanlığın kabul eden hükümdarlar veya halk guruplarının hristiyanlığı din olarak göz önünde tutmayıp, her şeyden önce, bu dinî kabul neticesinde elde edilecek siyasi, medeni veyn iktisadi menfaatlere sahip olmağa özenmiş bulduklarının nisbeten basit olan bir çok delilleri vardır."

cesi bugün cihan tarihi bakımından büyük bir imtihan geçirmektedir.

Bu imtihan nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, burada tarihsel-sosyolojik noktai nazardan ön plânda gelen soru, Japonların bizzat kendilerine mahsus ve son derece ayrı ananelerindeki hangi dinî ve nim dinî güdücü kuvvetlerin, modern Avrupa tipini bu kadar geniş ölçüde özünlemeği (temsil etmeği) kendileri için mümkün kıldığı meselesidir [53].

Her şeyden evvel şunu bilmeli ki, başarılabacak hazım işi çok güçtür ve bu vazife insanlara çok gayrı insanî ve gayrı tabîî çalışmalarını yüklemektedir. Gerek teker teker insanlara ve gerekse cemiyetin yapısını baştan aşağı değişmesi lâzımdır. Eskiden olduğu gibi tabîî bir halde zevk ve safa hazzının yerine başarı zevki başarı gururu kaim olacaktı., başka şeyler tabîî görülecek, iftihar edilecek şeyler olacağı kadar utanılacak şeyler de değişecektir [54]. Aile, soy, ahbap ve komşu gibi tabîî rabitalar yerine işin

---

53] Japonyanın Avrupatlaşması için nevama bir istihale denilmiştir (*Richard Wilhelm*, Ostasien, Zürich 1928, s. 205). Fakat her medeniyet için de aynı söz söylenemez mi? Hatta iki kültür çevresi arasındaki mesafe ne kadar büyük olursa yabancı bir medeniyetin kabulü de o nisbette pseudomorphose (nim istihale) mahiyetini alması zaruridir. *Russell* de bir az evvel zikrettiğimiz eserinde (s. 61) aynı mesele üzerinde şit mütalaayı yürütmektedir: "Sosyoloji, sosyal psikoloji, ve siyasi nazariye bakımlarından Japonya fevkalâde interesan bir memleketdir. Şark ile garp arasında burada vücude gelmiş olan terkib son derece garip bir mahiyettir. Hakikaten şark ve garp elemanları arasında bir imtizaç mevcut olup olmadığı hakkında şüphe etmek caizdir. Japon hakkında gördüğümüz asabi hassasiyet, hayat ve maişet tarzında gergin ve zoraki (sun'î) hır şey mevcut olduğunu hissetmektedir."

Akraba ile nesne arasındaki zıddiyet, Japonyada da izale edilmiş görünmektedir. Zaten du zıddiyet doğu Asyada hiç te yeni bir şey değildir. Hazreti İsanın doğumundan evvel 552-479 seneleri arasında yaşayan *Konfucius* hakkında, Çinlilerin an'anesi mucibince, rivayet edilen şöyle bir menkıbe vardır: "Feodal Çin prenslerinden biri *Konfucius*'a, ülkesi dahilinde hüküm süren yüksek ahlâki-över ve der ki: 'Memleketimizde hak ve adalet riayet eden insanlar göreceksin, nitelikim bir baba kuzu çalsa oğlu babasının aleyhinde şahadet eder.' Bunun üzerine *Konfucius* preneşe şu cevabı verir: 'Benim bulunduğum tarafta başka bir ahlâk ölçüsü vardır: Baba oğlunu himaye eder, oğul babayı korur ve bizde böyle yapıldığı müddetçe, dürüst hareket edildiği neticesi çıkarılır.'" (*Giles*, *Confucianism and its Rivals*, London 1915, s. 86, *Russell*'in şu eserinden naklen: *China*, Müncten, 1925, s. 29.)

54] Bu tezad, hayat zevk ve idaresinin bütün teferruatına varıncaya kadar sumullü bir durumdadır. Mümkün olduğu kadar yapacağı şeyin mevcut olduğu-

icab ettirdiği şekilde guruplar ve iş randımanı kaim olacaktır. Eskiden yalnız kendisi için değil; akrabası ve ahbabları için de düşünmek, en yüksek ahlâkın emrettiği bir şeydi. Bir kimsenin vicdanı ve mensup olduğu cemiyet onu istiyordu. Şimdi birdenbire "madde,, şahsın üzerine çıkacak ve şimdiye kadar en ziyade ahlâkı ve vicdanî sayılan şey artık bir nevi ahlaksızlık talakki edilecektir. Bu arada mukaddes geleneklerin kuvvetine karşı olduğu kadar insanların yaradılışına karşı da savaşmak lâzım gelecektir. Halbuki ortada millî varlığın ancak bu vazifenin başarılmaları ile kaim olduğu hakikatı karşısındayız. İşte bunun içindir ki bu işi, kendiliğinden anlaşılır gibi hafif tutmayarak, bütün şumulü ile ağırlığını kavramak zarureti vardır.

Bundan başka eski islam medeniyetinin hüküm sürdüğü bu yerde, şu soruyu da ortaya koymak icab edecektir: Mademki iik sebepler ve saikler bir milletten öbür millete geçirilemez, vaktile hıristiyan Avrupalı ancak kendisine has olarak bu mücadelede kullandığı kuvvetlerin ve yardımların yerine sosyal psikoloji bakımından muadil olacak ne gibi kuvvetler elde bulunmaktadır veya tedarik edilebileceklerdir? Ben burada makalenin sonunda bu müşkül soruya acele cevap verecek durumda değilim, fakat bu meseleyi ortaya koymuş olmak hususuna ehemmiyet veriyorum. Zira bu vaziyette bulunan milletlerin hepsi için hayatî önem taşıyan bir mesele karşısında bulunmaktayız.

Fakat bidayeten hıristiyan olan ve mevzuumuzu teşkil eden inkişafın anası bulunan Avrupa ve Amerika memleketlerinde, bu inkişafın neticeleri gittikçe daha problematik olmaktadır; zaten

---

na, "iş çok olan adam" olduğundan dolayı öğrenenler veyahutta tersine, çalışmak ve uğraşmaya ihtiyacı olmadığı için gururlanlar olabilir. Bir kimsenin acelesi olmadığı halde, gösteriş yapacak derecede süratle hareketinden dolayı mağrur olması mümkündür; veyahutta acele etmeğe ihtiyacı olmadığını belirtmek gayesile mümkün olduğu kadar batı ve vakur hareketlerle övünebiliriz. Şişmanlık veya zayıflığı daha kibâr bulmak da, bununla alakadardır. Bir işi bizzat ele alanlar veyahut bundan utanarak mümkün olduğu kadar, bunu madün mevkide olanlara bırakanlar olabilir. Veyahut kusursuz bir halde seyrüsefer inzıbatı kaidelerine riayet etmekle iftihar hissi duyanlar veyahut da ayıb görerek bundan kaçınıp, bu işi sosyal bakımdan daha aşağıda olanlara bırakanlar olabilir. Büyük bir memuriyet makamına sahip olan bir kimsenin ya mesuliyeti ya müstakil bir faaliyet ve iş görme fırsatı olarak araması veyahut mevkîinin rahatını ve emniyetini tehlikeye koymamak için her türlü vasıtalarla mesuliyet yolundan sapması mümkündür.

hepimizin gözü önünde olan bu vaz'iyet, mülâhaza ve muhakemelerimiz için hareket noktası olmuştur. Esasen birinci dünya harbi gelenek ideallerin kendikendine anlaşılır mahiyetini sarsmışken - eğer zavahir aldatmıyorsa - ikinci dünya harbi aynı istikamette çok daha kuvvetle tes'irini icra edecektir.

Dünya bu harbden sonra bir yandan, son derece kesif bir başarı ve sayı lüzumlaştıracaktır. Fakat diğer taraftan şöyle bir su'âl hatıra gelmekte ve bir şüphe doğmaktadır: Acabâ mânâsız olarak vasıta maksad ve gaye yerine konulmamış mıdır ve hiç değilse, şimdiye kadarki tavsiyelere göre hareket edildiği müddetçe, lüzumsuz ve hattâ zararlı bir şekilde zühd ve riyazet fazla hğile çalışılmamış mıdır? Acabâ - sadece mümkün mertebe çok randıman almak bakımından dahi - kendi kendimizi fazla sıkmanın daha az derecesile de iktifa edilemez mi? Daha ziyade tatmin edici bir hayat vaz'iyeti, yani gerek çalışırken ve gerek mesai dışında, hayatın daha ziyade memnunluk verici bir hale konulması sonundâ daha çok randıman almağa hizmet etmez mi?

Bunlar medeniyetimiz için hayâtî ehemmiyeti haiz olan, fakat şimdiye kadar ele alınmamış bulunan istikbal mes'eleleridir.

Çeviren :

Dr. Ahmed Halid İLTEBER